

Казьмирчук Г. Д.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії для гуманітарних
факультетів, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
(Україна, Київ), kazmyrchuk@ukr.net

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: Кругляк М. Е.
ЖИТТЯ ТА ПОБУТ СТУДЕНТСТВА ПІДРОСІЙСЬКОЇ
України другої половини ХІХ –
початку ХХ ст. – Житомир :
Видавництво «Волинь», 2015. – 464 с.**

«Все в цьому світі змінюється, студенти змінюються найменше», – саме цей латинський вираз взято авторкою як епіграф до монографії. І дійсно, книга присвячена водночас мінливому, й такому сталому устрою студентського буття, що мимоволі замислюєшся: а чи відбулися якісь кардинальні зміни у свідомості молодого покоління за останні двісті років? Напевно, що відбулися, але лише косметичного характеру.

Що ж являло собою студентство підросійської (Надніпрянської) України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., яким був його чисельний склад, станова й національно–релігійна структура, середній вік й «географія» вступників, яким було правове становище молоді, матеріальне й духовне життя, – ось лише невеликий перелік проблем, піднятих у монографії Марини Кругляк.

Монографія є доповненим і переробленим текстом кандидатської дисертації, захищеної 2010 року на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (науковий керівник – доктор історичних наук, професор Т. В. Орлова). Зауважимо, що текст монографії зазнав значної переробки, зокрема розширено хронологічні межі дослідження від 1855 року – вступу на престол російського імператора Олександра II й до 1917 року, тобто Лютневої революції в Росії (в дисертації оповідь закінчується 1914–м роком, тобто початком Першої світової війни). В тексті книги знаходимо чимало фактів з життя студентства першої половини ХІХ ст., що дає змогу читачеві краще уявити ті зміни, яких зазнало повсякдення молоді у вищій школі України фактично від часу появи перших вишів. Без звернення до «миколаївських часів» та пануючих у ті роки порядків читачеві було б важко зорієнтуватися у ключових позиціях ліберально–демократичних перетворень Олександра II та заходах його наступників (зокрема, це стосується епізодів з відкриттям студентських гуртожитків, прототипами яких слугували інститути казеннокоштных студентів та ін.). Порівняно з дисертацією розширено й верхню межу дослідження, що є виправданим, адже навіть у роки війни відбувалися якісні зміни в житті студентства. Зокрема, маємо на увазі невинний процес становлення закладів вищої освіти неурядового сектору; активне розгортання діяльності установ студентської «самопоміги», зокрема кооперативів; зростання уваги

з боку держави і громадськості до відкриття гуртожитків та їдалень (буфетів) при якомога більшій кількості вищих навчальних закладів підросійської України.

У першому розділі «Історіографія та джерела дослідження» розглянуто стан наукової розробки проблеми, проаналізовано роботи представників дореволюційної, радянської, сучасної української і зарубіжної історіографії. Варто зауважити, що авторка доповнила монографію оглядом робіт сучасних істориків (І. С. Посохова, А. Є. Іванова та ін.), що вийшли друком після 2010 р. Належну оцінку дано й джерельній базі дослідження, зокрема вірно вказано про інформативну насиченість фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Державного архіву м. Києва, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Втім, авторка не обмежилася лише столичними архівосховищами. Варто привітати залучення до тексту джерел з обласних архівів Харкова, Одеси, Чернігова. Загалом це 63 фонди 9 українських архівів й понад 330 архівних справ.

У другому розділі «Соціально–правове становище студентства» М. Е. Кругляк прагне відтворити соціальний портрет дореволюційних студента і курсистки. У монографії показано зміни в чисельності здобувачів вищої освіти, причини цього явища, детально проаналізовано шляхи вирішення російською владою т. зв. «жіночого» і «єврейського» питань; окреслено походження студентства, його становий і національно–конфесійний склад, вікову структуру. Автор знайомить нас із «Правилами для студентів», які були приблизно ідентичними для кожного вишу Російської імперії. Цікавими, на наш погляд, є такі проблеми, як «студентство і карцер», «студентство й правопорушення», «студентство й одруження».

Третій розділ присвячено розглядові матеріально–предметних сфер студентської повсякденності. М. Е. Кругляк визначає розмір студентського бюджету й джерела його наповнення, показує основні витрати. Безперечно, вартими уваги є сюжети про студентські філантропічні установи, основні види заробітку й труднощі пошуку роботи. На архівних джерелах відтворено шляхи розв'язання молоддю «квартирного питання», показано стосунки з квартирною хазайкою, умови проживання в гуртожитках, режим дня у закладах закритого типу, якими були Київська духовна академія й Історико–філологічний інститут князя О. І. Безбородька в Ніжині. В монографії подано шляхи вирішення проблеми харчування молоді, показано особливості функціонування студентських їдалень та їхнє меню; простежено студентську й курсистську моду; визначено основні захворювання молоді, поширеність алкоголізму та тютюнопаління в її середовищі.

В четвертому розділі «Нематеріальні сфери повсякденності студентства» М. Е. Кругляк зупиняється на таких питаннях, як ставлення студентства до

навчальної діяльності, мотивація вступу до вищої школи, стосунки із професорами, шляхи підготовки до занять та іспитів, звичайний студентський навчальний день, студентство і бібліотека. Цікавими є наведені авторкою шляхи проведення студентського дозвілля як в громадсько-політичному ключі (участь у роботі українофільських гуртків, політична діяльність), так і в культурницькому (студентство і читання, спорт, театр, музика, кіно). Взаємовідносини в середовищі молоді, міжнаціональні й міжстатеві стосунки, студентство і «сексуальна революція», студентство і релігія, студентські девіації (відхилення від норм у поведінці), – ці проблеми розглянуто у підрозділі «Риси студентської ментальності».

М. Е. Кругляк наповнила монографію 26 таблицями та 104 ілюстраціями, текстами з художньої літератури, присвяченої життю й побуту студентства. Не залишать інтелектуального читача байдужими інформативні додатки (24 с.) та ґрунтовна бібліографія праць (1216 позицій у списку літератури). Книга також містить іменний і географічний покажчики.

По суті, запропонована на рецензування монографія М. Е. Кругляк є енциклопедією життя студентства підросійської (Наддніпрянської) України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Книга інформаційно насичена, доречно ілюстрована, написана в науковому стилі з елементами науково-популярного письма (приклади з художньої літератури, студентська поезія тощо). Втім, на нашу думку, монографія має ряд недоліків. По-перше, термін «підросійська» багатьом читачам, в тому числі й з наукового кола, може здатися недоречним. На жаль, вітчизняна історична наука не може підібрати влучнішого терміна для характеристики 9 українських губерній, що перебували у складі Російської імперії. Може, варто повернутися до звичного раніше терміна «Наддніпрянська Україна» або просто «Україна» з формулюванням у вступі, що передбачає подібне вживання слова. По-друге, книга й хронологічно, й географічно охоплює великий пласт інформації, який видавництвом було «втиснено» у 464 сторінки. Без сумніву, фінансова складова відіграла значну роль, адже текст було максимально ущільнено, що часто заважає якісному прочитанню книги. Чи не краще було б зробити видання у вигляді двотомника: Том 1. «Матеріальне становище студентства», Т. 2 «Духовне життя студентства»? Подібний піар-хід викликав б певний ажіотаж в читацької аудиторії.

І все ж, подані вище зауваження є радше рекомендаціями й не применшують високого наукового рівня поданої на рецензування монографії.

*Kazmyrchuk G. D., Doctor of Historical Sciences,
Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University
(Kyiv, Ukraine), kazmyrchuk@ukr.net*

**Review of the monograph: Krugliak M. E.
The Life and the Mode of Life of the Students of Underrussian
Ukraine of the Second Half of the 19th – the early 20th cc. –
Zhytomyr : Publishing House «Volyn», 2015. – 474 p.**

*Казмирчук Г. Д., доктор исторических наук, профессор,
Киевский национальный университет им. Тарас Шевченко
(Украина, Киев), kazmirchuk@ukr.net*

**Рецензия на монографию: Кругляк М. Е.
Жизнь и быт студентов подросийской Украины
второй половины 19–го – начале 20 вв. – Житомир:
Издательство «Волынь», 2015. – 474 стр.**